

OM MAKT I KOMMUNIKATION

Jens Allwood
Inst. för lingvistik, Göteborgs universitet

1. Makt

Att ha makt innebär nästan alltid att man har makt över någon. Att ha makt över en person innebär att man kan begränsa denna persons frihet. En person i underordnad maktställning får på olika sätt sina frihetsgrader beskurna i förhållande till en person i överordnad maktställning. En officer kan kommendera en soldat att marschera trots att soldaten helst vill lägga sig i gräset för att sova. Maktberoende manifesterar sig i minskade möjligheter att handla efter egna syften, motiv, skäl, impulser och viljeakter sant i ökat hänsynstagande och beroende av andras syften, motiv, skäl, impulser och viljeakter.

Att ha makt över en annan person innebär alltid en konflikt med en viktig etisk frihetsprincip, som på följande vis kan genereras ur den s.k. gyllene regeln. Vi antar att de flesta personer är agenter, dvs, de är personer som strävar efter att styra sitt beteende efter egna motiv och syften och som ogillar när de måste begränsa denna styrning på så att andra personer annars skulle kunna försätta dem i fara eller tillfoga den smärta. Strävan och önskan att få handla fritt efter egna syften och motiv är så stark att vi ofta betraktar den som en grundläggande rättighet. Men vi har inte bara rättigheter utan också plikter. Den gyllene regeln ger oss ett generellt sätt att generera plikter: "Kan bör behandla andra som man vill bli behandlad själv".

Om jag vill handla fritt efter egna syften och samtidigt följa den gyllene regeln, så bör jag därför handla mot andra så att det blir möjligt för den att handla fritt. Denna tillämpning av den gyllene regeln (men även andra som t.ex. att eftersom jag ogillar smärta bör jag inte heller tillfoga andra smärta) kommer sedan att begränsa min rättighet att handla fritt efter egna syften. Konflikter mellan rättigheter och plikter tvingar fram en balans mellan deras respektive tillämpningsområden.

Att ha makt över andra innebär att man på helt andra än etiska grunder kan utvidga sina egna möjligheter att handla fritt genom att tvärtom vad den gyllene regeln föreskriver begränsa deras möjligheter att handla fritt. Istället för att göra det möjligt för andra att handla fritt läser jag deras handlande vid mina egna syften.

2. Idealtillstånd och maktstruktur

Ett sätt att få ökad insikt och klarhet i vilka faktorer som bestämmer ett visst verklighetsområde är att kontrastera vad man vet om de fenomen som faktiskt föreligger med ett idealiserat tillstånd där de faktorer man antar vara de viktigaste för verklighetsområdet ifrågasätts helt och hållet bestämmande. Beträffande maktdimensionen kan man då ganska naturligt tänka sig två idealtillstånd: Ett med fullständig handlingsfrihet för alla, 'vilket vi skulle kunna kalla absolut anarki. Ett annat utan handlingsfrihet för någon, vilket 'vi lämpligen då skulle kunna kalla absolut restriktion. Emellan dessa poler kan vi sedan placera de faktiskt förekommande maktstrukturerna i skilda samhällen.

3 Kommunikation och makt

Språklig kommunikation och kommunikation över huvud taget är et av de viktigaste instrumenten för att strukturera en samhällsgemenskap. Mänsklig kommunikation innehåller oftast både drag som verkar sammanbindande och drag som verkar differentierande och segregande på samhällsgemenskapen. Att studera hur makt manifesteras i kommunikation kan därför bidra både till en förståelse av de makrosociala funktioner som är knutna till kommunikation och till en ökad förståelse av de mekanismer som vidmakthåller social maktstruktur.

Alla mekanismer för maktfördelning tjänar inte till att garantera en liten grupp konstant handlingsfrihet på bekostnad av en mycket större grupper konstanta brist på handlingsfrihet. Vissa maktfördelningsprinciper är snarare institutionellt knutna till en viss typ av aktivitet och tjänar till att organisera och strukturera denna, oavsett vem som deltar. Vi skall studera båda dessa typer och dessutom se att de långtifrån alltid utesluter varandra.

4 Anarkisk och totalt begränsad kommunikation

Kommunikation liksom alla andra mänskliga aktiviteter involverar ett antal parametrar där val är möjliga. Vid fullständigt anarkisk kommunikation finns inga begränsningar på valmöjligheter. Alla kan tala (eller kommunicera nå annat sätt) med vem de vill, är de vill, hur länge de vill, om vad som helst, nå vilket sätt som helst. Inga som helst hänsyn till etik, begriplighet eller social rang behöver tas vid idealt anarkisk kommunikation. Vid helt restriktiv kommunikation talar man bara med föreskriven samtalspartner, endast vid ett föreskrivet tillfälle, en föreskriven tid, om ett föreskrivet ämne på ett föreskrivet sätt.

Uppenbarligen ligger normala kommunikationstyper någonstans emellan dessa två kommunikationstyper.

5. Kommunikativa parametrar

För att kunna placera in normala kommunikationstyper någonstans på skalan mellan anarki och total restriktion eller handlingsbegränsning, måste jag ange ett antal kommunikativa parametrar, vilka s a s utgör underlaget för en sådan placering. Varje parameter kan uppfattas som ett antal valmöjligheter för de som kommunicerar med avseende på hur de bäst skall förverkliga sina kommunikativa avsikter.

Följande egenskaper hos kommunikationssituationer utgör några av dessa parametrar.

- 1) Var kommunicerar man?
- 2) När kommunicerar man?
- 3) Vem kommunicerar med vem?
- 4) Hur länge kommunicerar man?
- 5) Hur ser turtagandet under kommunikationen ut?
- 6) Vilken sorts information kommuniceras?
 - a) vilka känslor?
 - b) vilka avsikter att påverka?
 - c) vilka rent kognitiva aspekter?
- 7) Hur mycket information skall förmedlas?
- 8) I vilken ordning skall informationen förmedlas?

- 9) Med vilken hastighet skall informationen förmedlas?
- 10) Vilka uttrycksmedel är lämpligast?
 - a) konventionella eller icke-konventionella?
 - b) verbala eller icke-verbala?
 - c) vilka verbala?
 - d) vilka icke-verbala?

Värdet på de olika kommunikativa parametrarna kommer för en viss person att i hög grad bestämmas av hans rollrelationer till andra människor och rollrelationerna utgörs i sin tur i hög grad av hans makt- och solidaritetsrelationer till andra människor. Gränserna mellan en persons privata och offentliga sfärer manifesterar tydligt hans makt och solidaritetsrelationer. Med vem kommunicerar jag i sängkammaren, till vem ringer jag mitt på natten? Vem har jag tid till 2 timmars samtal ned och vem bara 2 minuter? Med vilka personer vågar jag ta ordet och ned vilka är jag tyst tills jag får ordet?

För vem visar jag att jag är ledsen och deprimerad? Vem ger jag direkta order och befallningar, vem försöker jag påverka på ner indirekta vägar? Med vilka personer pratar jag c utpräglad officiella, sakliga ting och ned vilka om mina privata sorg- och glädjeämnen? Vilka personer kan jag tjata på? När kan jag prata utan att tänka igenom saker i förväg och när krävs noggrann eftertanke och disposition?

När kan jag skrika och skråla, använda slang och svärord? När talar jag i opersonliga passivkonstruktioner? När kan jag använda yviga gester och när hämmar jag varje onödig rörelse? (se Mehrabian 1971).

Den anarkiska idealkommunikationen skulle nu kunna karakteriseras på följande sätt. Jag kommunicerar var och när jag vill, med vem jag vill, hur länge jag vill. Jag väntar inte på tur utan kommunicerar fast den andre håller på att kommunicera. Jag kommunicerar vilka känslor, avsikter och kognitiva innehåll som helst utan några hänsyn till mottagaren, i vilken kvantitet, ordning och hastighet jag vill. Jag väljer vilka uttrycksmedel som helst konventionella och icke-konventionella, verbala och icke-verbala. Ju ner anarkisk kommunikationen är ju mer variationsrikedom kan den därför förmodas uppvisa.

Den helt restriktiva kommunikationen kan också karakteriseras med samma parametrar. Jag får endast kommunicera vid en viss tidpunkt och plats, bara under en viss tidsperiod, bara vid min förutbestämda tur. Bara bestämda känslor, påverkningsavsikter och kognitiva innehåll får kommuniceras och det måste ske i visst mått, viss ordning och viss hastighet. Uttrycksmedlen begränsas och fixeras så mycket som möjligt.

6 Idealtillståndens realisering Antigua och Ritual

Jag har lyckats hitta två exempel på kommunikation som ligger relativt nära dessa två idealtillstånd.

Den kommunikationsform som förekommer på ön Antigua i Västindien förefaller ligga ganska nära det anarkiska idealet. Reisman (1974) sid 113:

When someone enters a casual group, for example, no opening is necessarily made for him; nor is there any pause or other formal signal that he is being included. No one appears to pay any attention. When he feels ready he will simply begin speaking. He may be heard, he may not. That is, the other voices may eventually stop and

listen, or some of them may; eyes may or may not turn to him. If he is not heard the first time he will try again, and yet again (often with the same remark). Eventually he will be heard or give up.

In such a system it is also true that there is no particular reason to find out what is going on or who is talking before one starts oneself. There is little pressure to relate one's subject to any state of the group. Therefore it is quite reasonable to arrive talking, so to speak, and the louder one does so the greater the chances that one is heard.

There is no general norm, against interruption - - several participants already involved may feel that the point they are making is not receiving sufficient attention and will each of them continue speaking, repeating the point they are making - so that several people are speaking at once.

Sid 114:

It is also permissible among friends or with guests to fall asleep while talking, again perhaps waking up in a couple of minutes and continuing.

Sid 121:

Each person takes a point or position and repeats it endlessly, either one after the other, or both at once, or several at once depending on the number of people participating. Points of view are rarely developed, merely reasserted.

(in discussion of cricket match):

Each keeps yelling his point full voice until, usually, certain voices seem to prevail and the others fade.

På andra sidan av skalan - kommunikation utan några frihetsgrader rar någon - hittar vi ritualer. I de mest begränsade ritualerna är allas beteende helt fastlåst. Det finns förutbestämda värden på alla kommunikativa parametrar. Tid, plats sätt och innehåll - allt är förutbestämt.

7. Institutionaliserad och icke-institutionaliserad kommunikation

När det gäller majoriteten av kommunikationstyperna, dvs de som ligger någonstans emellan fullständig handlingsfrihet och fullständig handlingsbegränsning för alla, är det till hjälp att göra en distinktion mellan institutionaliserade begränsningar och icke-institutionaliserade begränsningar på kommunikation.. Vid den institutionaliserade typen av begränsningar kan vi säga att det till kommunikationsformen ifråga finns en bestämd uppsättning roller med bestämda kommunikativa befogenheter som konventionellt ges av kommunikationsformen själv. Tid de icke- institutionaliserade fallen föreligger begränsningarna på roller, inte som en konventionell följd av kommunikationsformen själv utan som en följd av utanför kommunikationen liggande reella maktskillnader.

Så t.ex. kan vi ordna ett vanligt svenskt samtal, ett seminarium och en föreläsning efter deras grad av institutionaliserad handlingsbegränsning. Vanliga svenska samtal (inte Antiguanska) begränsas primärt av principen "Föret till kvarn får först målet". I a o när en person tagit ordet tystnar de andra och låter honom tala, läste talare är den som först tar ordet när den talande slutat tala, förutsatt att den talande inte själv utser nästa talare. (Se Sacks et al (1974) och Anward (1976) för ytterligare diskussion). Några andra institutionella restriktioner på vanligt kallprat finns inte, även om, som vi ska se, det finns många ickeinstitutionella.

På ett seminarium, eller i en debatt har talhandlingsfriheten begränsats ytterligare. Turfördelandet är centraliserat till en person - ordföranden. Endast via honom får man ordet. Dessutom gäller ofta en mängd restriktioner på hur länge man får tala, vilka känslor man får uttrycka, vilket ämne man får tala om. Man får inte alltid uttrycka sitt budskap hur so helst, utan ofta finns en repertoar av standardiserade uttrycksmedel att tillgå.

I en föreläsning har turtagandet helt satts ur spel (åtminstone I den klassiska sortens föreläsning). n person har ordet under en viss tidsperiod. Precis som för seminariet gäller *att bara vissa* ämnen får beröras, bara vissa känslor får visas och att uttrycksrepertoaren för att förmedla det budskap man vill förmedla vanligtvis är mycket begränsad.

Ju mer vi låser fast värdena på de olika kommunikativa parametrarna, ju mer närmare vi oss den ritualiserade kommunikation.

Alla frihetsinskränkande begränsningar på kommunikation är emellertid inte institutionaliserade. Ofta förekommer blandningar av institutionaliserade och icke-institutionaliserade faktorer. Ett exempel på detta skulle kunna vara ett s.k. informellt samtal mellan en underordnad och en överordnad på en kafferast. I detta samtal kan en mängd begränsningar utöver de som institutionellt hör ihop med vanliga samtal i vår kultur göra sig gällande. "Först till kvarn får först malet" - regeln kan åsidosättas genom att den underordnade p g a sitt beroende av den överordnade hela tiden begränsar sin frihet till turtagande och kanske t.o.m. överlämnar sin rätt till tur till den överordnade. M.a.o. han väntar tills han blir tilltalad. Han begränsar också ofta sina uttrycksmedel, sitt val av ämne och sina känslouttryck.

Maktskillnader mellan människor reflekteras alltså skulle jag vilja hävda ganska direkt i deras kommunikation. Makthavarens och den maktlöses frihetsgrader beträffande de kommunikativa parametrarna står i ett komplementärt förhållande till varandra. Den maktlöse minskar sin frihet för att bejaka och bekräfta den makthavandes frihet och kommer därmed också att förstärka den makthavandes maktinnehav. De institutionaliserade handlingsinskränkningarna som s a s. bygger upp några av våra vanligaste kommunikationsformer (som seminarium, debatt och sammanträde) kan här komma att tjäna som ett instrument för de reellt makthavande att ytterligare begränsa de maktlösas kommunikationsfrihet. De makthavande kan genom att besätta strategiskt 'viktiga positioner i en kommunikationsform med institutionella begränsningar (t.ex. ordförandeposten) kombinera icke-institutionell makt med institutionell makt.

Utsikterna för en maktlös att bevara någon kommunikationsfrihet inom sådana ramar är själv sagt mycket små. Hans möjligheter att utnyttja t.ex. institutionella former för maktväxling kommer hela tiden att begränsas av de reella maktskillnader som finns bakom de institutionaliserade formerna för maktväxling.

8. Slutord

Jag har i den här uppsatsen velat peka på några sätt på vilka människors kommunikation både vidmakthåller och bestäms av mellanmänniska maktförhållanden. Jag har pekat på skillnaden mellan den institutionaliserade maktfördelning som är konstitutiv för olika kommunikationsformer och de icke-institutionaliserade kommunikationsbegränsningar som är en effekt av reella mellanmänniska maktskillnader. Dessutom har jag försökt visa att de faktiskt förekommande kommunikationsformerna, kan begreppsligt placeras in på en skala mellan två Idealtyper - den anarkiska kommunikationen och den helt ritualiserade kommunikationen

Slutligen skulle jag vilja säga att sedan jag tror att de institutionaliserade formerna av kommunikationsinskränkning kommer att behövas i varje samhälle av en visa

komplexitetsgrad så tror jag inte att man kan argumentera på så sätt beträffande de icke-institutionella inskränkningarna. Med tanke på de stora hinder för personlighetsutveckling so, stora inskränkningar i ens kommunikativa handlingsfrihet måste innebära. vore det mycket önskvärt om relationen mellan reell maktstruktur och kommunikation kunde förändras i riktning mot ett tillstånd av ökade kommunikations möjligheter för de maktlösa och enbart etiska begränsningar på vår kommunikationsfrihet. De fullständiga anvisningarna för hur detta all skall uppnås kan jag emellertid tyvärr inte tillhandahålla.

Referenser

- Anward, J (1976) "Språk som pedagogik" i KULING, maj 1976, Inst för lingvistik, Uppsala Univ., Uppsala
- Mehrabian, A (1971) Silent Messages
Wadsworth publ, company. Belmont, California
- Reisman Karl (1974) "Contrapunctual conversations in Antiguan Village" i Bauman R & Sherzer, .7 Explorations is the Ethnography of Speaking Cambridge U. Press, Cambridge
- Sacks, H, Schegloff, E. & Jefferson, C (1974) "A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation". Language 50 696-755